

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ГРЕБЦОВ Владислав Володимирович

УДК 327.001.11(73):(5-15)"1980/2001"(043.3)

**КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІТИКИ США ЩОДО АРАБСЬКИХ КРАЇН
ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ
(1980-2001 рр.)**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми
міжнародних систем та глобального розвитку

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
КОВАЛЬ Ігор Миколайович,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова,
директор Інституту соціальних наук

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ГОНЧАР Борис Михайлович,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка,
завідувач кафедри нової та
новітньої історії зарубіжних країн

кандидат політичних наук
ШМАЛЕНКО Юлія Іванівна,
Одеський юридичний інститут
Національного університету внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України,
доцент кафедри історії державності України

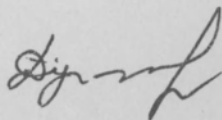
Провідна установа: Інститут світової економіки і міжнародних
відносин Національної Академії наук України,
відділ трансатлантичних досліджень, м. Київ.

Захист відбудеться "20" червня 2003 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії (65009, Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії (65009, Одеса, вул. Піонерська, 2).

Автореферат розісланий "19" травня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.В. Дудченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Регіон Перської затоки в останні десятиріччя XX ст. привертав значну увагу політичних, економічних, військових кіл провідних країн світу. Даний регіон став всесвітньо відомим перш за все завдяки наявності родовищ нафти і природного газу. Стратегічна важливість цих ресурсів не підлягає сумніву. Прагнення оволодіти важелями впливу на процеси ціноутворення на ринку енергоносіїв призводить до суперечностей і конфліктів як на державному рівні, так і серед представників світової бізнес-еліти.

Винятковим даний регіон робить його географічне положення на стику Близького і Середнього Сходу. Встановлення контролю над ним дозволяє чинити вплив на політичні процеси, що відбуваються на значній за розміром території.

Специфіка Перської затоки також полягає у складній етно-конфесійній структурі регіону. Тут арабський світ стикається і взаємодіє з іранською субцивілізацією, проходить грань між найбільшими напрямками ісламу - сунізмом і шиїзмом; в регіоні розташовані головні святині ісламу.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що наукове осмислення сучасних політичних процесів, що відбуваються на Близькому і Середньому Сході, комплексне вивчення впливу США на ці процеси неможливе без урахування регіону Перської затоки.

Сучасний стан регіональної системи міжнародних відносин дозволяє констатувати, що він, як і раніше, є осередком нестабільності. Доктрина Дж. Буша-молодшого, наполягаючи на існуванні у світі "осі зла", виділяє серед її основних складових Ірак та Іран. Очевидно, що для США регіон затоки залишається на передовій лінії глобального протистояння, на цей раз з міжнародним тероризмом і режимами, які його підтримують.

Для України події, пов'язані із зоною затоки, мають чимале значення. В останні роки були досягнуті деякі успіхи в налагодженні економічних зв'язків між Україною і країнами цього регіону. Однак подальша активізація політики Києва в цьому напрямку могла б призвести до вагоміших результатів. Ірак, що знаходиться в лещатах санкцій, у разі їх ліквідації становить значний ринок збуту; Україна має певні шанси заповнити частину цієї ніші, враховуючи давні зв'язки Іраку з СРСР і порівняно невелику вартість української продукції.

Потрібно також враховувати, що масштабні політичні потрясіння в цьому районі можуть позначитися на нашій країні. У перспективі проявами негативного впливу може бути поява додаткових труднощів у відносинах України з великими державами. Фінансова підтримка арабських країн затоки може серйозним чином вплинути на економічне, політичне і культурне становище мусульман України. Однак на даний момент головна проблема полягає в тому, що світовий нафтовий ринок надто чутливий до політичних катаклізмів, які трапляються в зоні затоки. Національним інтересам України відповідає підтримка миру і стабільності в Перській затоці.

У даній дисертаційній роботі роль і місце арабських країн Перської затоки в глобальній системі міжнародних відносин, політика Вашингтона з питань

безпеки зони затоки розкриваються за допомогою дослідження особливостей концептуального забезпечення політики США в регіоні, основою чого є аналіз розробок американської політології. Подібний підхід дозволяє чіткіше визначити сприйняття політичною елітою США пріоритетних напрямків глобальної і регіональної стратегії в новому столітті.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дана дисертація виконана в рамках наукової теми кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету "Україна в системі сучасних міжнародних відносин. Аналіз концепцій зарубіжної політології".

Метою даної дисертаційної роботи є дослідження і аналіз основних концепцій, підходів, методів американських вчених і політиків, присвячених вивченню проблем регіону Перської затоки в 80-і - 90-і рр. XX сторіччя, трансформації американського зовнішньополітичного курсу стосовно даного регіону, осмислення ролі і місця арабських держав Перської затоки в глобальній системі міжнародних відносин провідними політологами США, представниками різних наукових шкіл та ідеологічних напрямків.

Відповідно до поставленої мети були визначені дослідницькі задачі:

1. Простежити еволюцію концептуальних підходів до оцінки проблеми забезпечення національних інтересів США та їхніх союзників (передусім регіональних) в зоні затоки в роботах представників американської політичної науки, систематизувати, ранжувати і типологізувати їхні погляди.

2. Виділити основні напрямки політичної думки США, присвячені аналізу політичних проблем арабських країн Перської затоки, базисних принципів формування зовнішньої політики цих держав, а також їх ролі і місця на міжнародній арені.

3. Визначити місце даного регіону в зовнішньополітичних розробках адміністрацій Р. Рейгана, Дж. Буша, Б. Клінтона, встановити співвідношення декларованих і реальних цілей, намірів, дій США в регіоні Перської затоки в період, що досліджується.

4. Дослідити вплив глобальних змін і найбільших регіональних конфліктів в зоні Перської затоки на сприйняття політичної ситуації в даному регіоні політологами США, еволюцію визначення ними його значущості у світовій системі міжнародних відносин.

5. Показати зв'язок між офіційними концепціями Вашингтона і працями американських вчених, рівень їхнього взаємовпливу і взаємозалежності, виявити схожість і відмінність між ними, вплив на формування громадської думки у Сполучених Штатах, а також їх практичне втілення.

6. Визначити ступінь взаємозв'язку американських адміністрацій з партнерами з числа арабських країн Перської затоки, простежити вплив політичної думки США на інтелектуальну еліту аравійських монархій - правлячі, ділові та наукові кола.

Об'єктом дисертаційного дослідження є політична ситуація в зоні Перської затоки, питання забезпечення безпеки арабських країн даного регіону,

трансформація політики Вашингтона в регіоні, що досліджується, а також рівень впливу регіональних процесів на стан більш складних систем міжнародних відносин - близькосхідної та світової.

Предметом дослідження є еволюція концепцій американської політичної думки відносно проблем зони Перської затоки, модифікація доктринального оформлення регіональної політики США протягом 1980 - 2001 рр.

Методи дослідження. Аналіз процесів еволюції системи міждержавних відносин Перської затоки і ролі американського фактору в даній системі ґрунтувався на базисних принципах синергетики, що зумовило відповідний набір задіяних методів.

Застосування метода структурно-функціонального аналізу дало можливість розкрити структуру регіональної системи, трансформацію її функціонального стану на різних етапах, що досліджуються.

При розгляді ключових аспектів дослідження був використаний комплексний аналіз, сутність якого полягає у комбінуванні широко поширеного описативного аналізу і дворівневого політологічного аналізу (метод дворівневого аналізу передбачає аналіз на двох окремих рівнях, міжсистемному і регіональному). Таке поєднання дозволяє різнобічно дослідити проблему в цілому, її окремі аспекти, повніше розкрити її суть.

Використаний дисертантом критичний підхід при аналізі зовнішньополітичних концепцій офіційного Вашингтона, а також американських дослідників і їхніх арабських колег дає можливість визначити відхилення реальної політики американського керівництва від декларуємих принципів, розкрити ступінь заідеологізованості, властивої переважній більшості робіт політологів Сполучених Штатів, і, відповідно, відчуті специфіку їхнього світосприйняття.

Нерідко праці американських вчених комплексно охоплюють широкий спектр історичних, політичних, економічних, військових, юридичних питань. Враховуючи ці обставини, які надають дослідженню міждисциплінарний характер (на стику політології та історії), в ряді випадків автор використовує як допоміжні проблемно-хронологічний і порівняльно-історичний методи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1980 по 2001 рр. Прийняття 1980 року як відправної точки періоду, що розглядається, зумовлено тим, що в цьому році регіон Перської затоки був визнаний США як один з найважливіших у світовій системі міжнародних відносин. Офіційним свідченням цього стала "доктрина Картера", яка означала принциповий поворот у концептуальному оформленні політики США в регіоні.

Головним смисловим осередком кожного з аналітичних розділів є найзначніший міжнародний конфлікт, що мав місце в регіоні в цей період, оскільки, впливаючи вирішальним чином на трансформацію структурних компонентів міждержавної системи Перської затоки і принципів їх взаємодії, саме він ставав основним об'єктом вивчення з боку політичної науки США.

Незважаючи на складну еволюцію американської політики в регіоні протягом 80-х – 90-х рр., в її основі зберігалися фундаментальні постулати "доктрини

Картера". Рішуча модифікація положень цієї доктрини, спрямована на подальше дистанціювання від формально оборонного характеру регіональної політики Вашингтона, відбулася після терактів 11 вересня 2001 р.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в постановці, аналізі і творчому осмисленні наступних положень:

1. Вперше в українській політології основна увага в дослідженні приділена аналізу робіт представників американської академічної науки, публікацій оглядачів політично впливових американських друкованих видань, таких як "Ньюсвік", "Нью-Йорк Таймс", "Вашингтон Пост", що стосуються політичної ситуації в зоні Перської затоки, передусім арабських країн цього регіону; позначені основні напрямки зовнішньополітичної думки США, запропонована їх авторська класифікація. Також проаналізовані роботи американських економістів, юристів, військових діячів, співробітників спецслужб, які торкаються питань, пов'язаних з проблемами забезпечення економічної, політичної, військової безпеки даного регіону.

2. У дисертації на концептуальному рівні представлена еволюція офіційної позиції США стосовно проблем безпеки регіону Перської затоки, а також щодо провідних регіональних акторів протягом 1980 - 2001 рр., виявляються мотиви прийняття Вашингтоном тієї чи іншої доктрини, що визначала політику США в регіоні, причини коректування або скасування цих доктрин, елементи спадкоємності між ними, їх практична реалізація.

3. Особливістю даного дослідження є визначення динаміки оцінок американською політичною наукою політики США відносно арабських країн Перської затоки в період 1980-2001 рр., зроблена спроба об'єктивно показати роль і місце США в регіональних конфліктах в Перській затоці в 1980-90-і рр. на основі різнобічного висвітлення проблеми різними, часом антагоністичними напрямками американської політології.

4. Особлива увага приділена дослідженню позицій американської політології у визначенні впливу іракського чинника на трансформацію концептуального оформлення регіональної політики США (концепції "конструктивного залучення" і "болісного тиску" Дж. Буша, "подвійного стримання" Б. Клінтона).

5. На основі критичного осмислення робіт провідних представників політичної науки США розвивається погляд на політику "подвійного стримання" як на один з найважливіших елементів доктрини Вашингтона про торжество ліберального "нового світового порядку", якому протистоять окремі "держави-ізгої" (особливу значущість цьому додає та обставина, що перша доктрина США ХХІ ст. про існування світової "осі зла" по суті є модифікацією колишньої концепції про "держави-ізгої").

6. Специфікою даного дослідження є аналіз американської політичної думки з питань визначення тієї ролі, яку зіграв регіон Перської затоки в становленні США як єдиної наддержави, у формуванні нової світової системи міжнародних відносин в 1990-і рр., а також еволюції значущості цього регіону в глобальній системі в період, що досліджується.

7. Істотна увага в дисертації приділяється оцінкам зовнішньої політики арабських країн Перської затоки і дій США в регіоні, які пропонуються арабськими дослідниками, насамперед безпосередньо з цих держав.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в роботі представлені існуючі в сучасній політичній думці США підходи до формування напрямку їх зовнішньої політики стосовно стратегічно важливого і політично нестійкого регіону Перської затоки, дана оцінка ставленню арабських країн цього району до регіональної політики Вашингтона. Результати дослідження можуть бути використані працівниками державних установ, які займаються практичним втіленням зовнішньої політики України для розширення і поглиблення зв'язків нашої країни з державами регіону. Крім того, вони можуть також використовуватися для розробки і викладання учбових курсів “Новітня історія країн Азії та Африки”, “Зовнішня політика країн Близького і Середнього Сходу”, “Зовнішня політика США”.

Апробація результатів дисертаційної роботи здійснена автором у доповідях і виступах на наукових конференціях: 3-ті сходознавчі читання Інституту сходознавства ім. А.Кримського (Київ, 1999), 54-та наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ (Одеса, 1999), 3-тя Всеукраїнська науково-практична конференція “Україна - країни Сходу в ХХІ столітті: діалог мов, культур, цивілізацій” (Київ, 2001).

Публікації положень і результатів даного дослідження здійснені в 4 статтях в українських і російських фахових збірниках наукових праць, а також у 2 матеріалах виступів і тезах доповідей на всеукраїнській і міжнародній наукових конференціях.

Структура роботи обумовлена об'єктом, предметом, метою і завданнями дослідження. Дана дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають 12 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 190 сторінок. Список використаних джерел становить 368 найменувань (27 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – *“Теоретико-методологічні аспекти дослідження”* - розглядається стан наукової розробки проблеми радянськими, українськими, російськими дослідниками, а також розкривається методологія і методи дослідження.

Особливістю даної дисертаційної роботи є розгляд політики арабських держав Перської затоки і питань забезпечення регіональної безпеки крізь призму аналізу політичної думки США. Внаслідок цього, аналізуючи праці дослідників попередніх років, їх доцільно розділити на дві групи: 1) роботи, присвячені різним аспектам політичного і соціально-економічного розвитку арабських країн затоки і аналізу політики США в даному районі; 2) роботи, що торкаються проблеми систематизації і класифікації наукових і ідеологічних напрямків в американській політології.

На початку 80-х рр. значне місце у працях радянських дослідників (О.М.Васильєва, Л.І.Медведка, В.О.Кременюка, В.В.Машина, О.І.Яковлева), присвячених регіону Перської затоки, займав критичний аналіз “доктрини Картера”. Згодом найбільше уваги було сконцентровано на осмисленні подій ірано-іракської війни. О.А.Коппель, О.М.Васильєв, Л.І.Медведко, В.І.Сажин, Ш.А.Ніязматов та інші у своїх роботах детально аналізували дипломатичний і військовий аспекти конфлікту, його вплив на ситуацію в регіоні.

Велику увагу радянська наука приділяла безпосередньо країнам арабського узбережжя Перської затоки. Значні успіхи були досягнуті у вивченні соціально-економічного становища даних країн, докладно проаналізовані напрямки зовнішньої політики аравійських монархій в 80-і рр. на глобальному рівні, досліджені внутрішньорегіональні міждержавні зв'язки, інтеграційні процеси (праці В.Ю.Гошева, О.О.Кулямзіна, Р.В.Маркаряна, В.В.Озолінга, І.П.Сенченка та ін.). Слід зазначити, що радянські дослідники розглядали питання розвитку країн Перської затоки комплексно, враховуючи особливості національного менталітету, специфіку релігійних і культурних традицій, архаїчність системи державного управління, що диктується звичаєм.

У 80-і рр. був виданий ряд монографій, присвячених комплексному аналізу діяльності окремих держав цього регіону на міжнародній арені. До таких праць необхідно віднести фундаментальні роботи О.І.Яковлева, Л.В.Валькової, О.С.Мелкумян, Н.О.Оганесян.

У 1990-і рр. проблематика робіт головним чином торкається трьох напрямків дослідження: 1) соціально-економічних і політичних процесів у країнах РСАДПЗ (О.Васильєв, А.Єгорін, В.Ісаєв, О.Філонік, О.Яковлев), 2) політичних тенденцій всередині регіональної міждержавної системи, їхнього взаємозв'язку з глобальними процесами (О.Волович, О.Коппель, Р.Нечай, В.Плачинда), 3) іракської проблеми.

Стосовно іракської проблеми політична думка України і Росії в 90-і рр. зазнала серйозної еволюції. Для першої половини 90-х рр. характерне переважне ставлення до Іраку як до держави, яка все ще є небезпечною для світового співтовариства. Однак з часом все більше відомих політологів і фахівців з близькосхідних питань вказують на принципову трансформацію сутності іракської проблеми, яка у другій половині 90-х рр. перетворилася на протиборство між США та Іраком.

Серйозні успіхи українською наукою були досягнуті у вивченні власне зовнішньої політики США. Загальне визнання завоювали праці київської школи американістики під керівництвом академіка О.М.Шлепакова в Інституті світової економіки і міжнародних відносин, нині представленої відділом трансатлантичних досліджень на чолі з професором Є.Є.Камінським. У фундаментальних роботах представників цієї школи (Є.Є.Камінського, Б.І.Канцелярука, О.В.Потехіна, Ю.Б.Гончар, С.О.Шергіна) міститься аналіз зовнішньої політики США відносно країн Європи і колишнього СРСР, характеристика її глобальної спрямованості.

Детальна наукова розробка проблематики впливу найгостріших регіональних конфліктів, що мали місце у 70-80-і рр., в тому числі і тих, які відбувалися в Перській затоці, на стан політичних відносин між СРСР і США дана в дослідженнях професора Б.М.Гончара. Слід підкреслити, що в цих працях міститься як аналіз певних концептуальних ініціатив, запропонованих американським керівництвом, так і аналіз оцінок даних зовнішньополітичних концепцій рядом провідних політологів США.

Величезний внесок у вивчення американської політичної думки зробили представники одеської школи академіка С.Й.Аппатова, співробітники кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова під керівництвом професора І.М.Коваля. Особливістю робіт цих дослідників (І.М.Коваля, В.В.Глебова, О.І.Брусиловської, О.І.Войтовича, В.А.Дубовика) було висвітлення формування політики Вашингтона стосовно глобальних і регіональних питань на базі аналізу позицій політологів США. В роботі П.Я.Райнова в рамках аналізу поглядів американської політології на проблеми Близького Сходу досліджується і сприйняття нею деяких ініціатив 80-х рр. щодо зони Перської затоки.

На основі аналізу підходів американських дослідників до поняття безпеки регіону Перської затоки, засобів і методів її забезпечення, ролі і місця регіональних акторів на міжнародній арені і форм взаємодії США з ними можна виділити такі напрямки політичної думки США: 1) “консервативний”, представники якого наполягають на проведенні максимально жорсткої лінії в регіоні заради захисту американських інтересів; 2) “ліберальний” або “прагматичний”, прихильники якого, визнаючи значущість Перської затоки для національних інтересів США і виступаючи за збереження їхнього впливу в регіоні, більш зважено ставляться до питання про застосування сили; 3) “радикальний”, прибічники якого різко засуджують принципи, методи і цілі політики США в Перській затоці, не вважаючи, що в зоні затоки зосереджені “життєво важливі” американські інтереси.

Прагнення автора якомога ширше і об’єктивніше дослідити складний процес концептуального оформлення регіональної політики США, формування зовнішньої політики арабських країн Перської затоки, спираючись на роботи американських вчених, обумовили вибір синергетичної методології аналізу, тобто такої, за якою вивчаються загальні закономірності і принципи, що лежать в основі процесів самоорганізації складних нелінійних соціальних систем, імовірні напрямки їх подальшої еволюції, механізми міжсистемного контактування.

Сам термін “регіон Перської затоки” потребує уточнення. Під регіоном Перської затоки автор розуміє всю сукупність країн, які мають прямий доступ до вод затоки незалежно від протяжності берегової смуги. Згідно ієрархічному міжсистемному взаємозв’язку при системному підході кожна система є частиною більш великої системи і містить у собі системи менші. У цьому випадку Перська затока може розглядатися як субрегіон для регіону Близького Сходу (якщо виключити іранське узбережжя) і для Середнього Сходу (при ігноруванні його

арабської частини). Відповідно до завдань даного дослідження доцільніше розглядати зону затоки як єдиний регіон, в якому можна виділити дві найбільш значущі підсистеми - іранську й арабську складові.

У другому розділі - *“Ключові чинники впливу на формування політики США стосовно арабських країн Перської затоки в 1980-і роки”* - аналізуються роботи американських дослідників, присвячені вивченню проблем безпеки регіону затоки в період між 1980-1990 рр., передусім ірано-іракському конфлікту, розглядається еволюція регіонального курсу Вашингтона в цей період.

У першому підрозділі - *“Концептуальні наслідки “доктрини Картера”* - відзначається, що прийняття у 1980 р. “доктрини Картера” означало формалізоване визнання американською адміністрацією особливого місця даного регіону в світовій системі міжнародних відносин. Ця доктрина стала передусім відповіддю на несприятливу для США модифікацію політичної ситуації в регіоні Перської затоки, формування прогресуючого дисбалансу сил “радикальних” і “поміркованих” держав цього району, потенційну можливість радянської експансії в південному напрямку. Вона проголошувала Перську затоку зоною “життєво важливих” інтересів США, яку вони повинні захищати у разі зовнішньої загрози їхнім інтересам або інтересам країн-союзників, що передбачало використання різних засобів аж до воєнних.

Незважаючи на відчутну недосконалість тактичних засобів досягнення мети, запропонованих у “доктрині Картера”, які були помічені представниками політичної науки США, більшість з них висловили схвальне ставлення до базових положень доктрини (Дж.Хоревіц, Е.Латтвак, Р.Хенкс, С.Хантінгтон, Ч.Ван-Холлен). Політологи-консерватори, серед яких були Дж.Чорба, М.Дейвіс, Р.Комер, пропонували зробити ставку переважно на силові дії проти потенційних агресорів - СРСР та Ірану, а деякі з них (П.Дігнан, Л.Гани) - навіть проти арабських монархій у разі спроби проведення несприятливої для Вашингтона політики, перш за все у питанні ціноутворення на нафтовому ринку. Однак антирадянська спрямованість “доктрини Картера” внаслідок неадекватного відображення дійсності швидко втратила актуальність, хоч її принципи закріпилися в американській політичній думці.

Другий підрозділ - *“Іракський контекст регіональної системи міждержавних відносин”* - присвячений передусім дослідженню модифікації іракського фактору протягом 1980-х рр.

Функцію каталізатора основних трансформацій політики ключових регіональних акторів, які зумовили відповідну еволюцію міждержавної системи регіону, в 80-і рр. виконував ірано-іракський конфлікт. Аналіз його відображення у працях американських дослідників показує, що політологія США в основній масі слідувала у фарватері зовнішньополітичного курсу Вашингтона. Ця тенденція виразно виявилася в еволюції визначення міри “радикалізації” Іраку, етапи якої ідентичні стадіям модифікації офіційної позиції США. У 1980-82 рр. провідні американські політологи, такі як Г.Кіссінджер, Дж.Болл, Д.Лемб, Ф.Марр, зазвичай унікали категорично визначати, яка з двох країн є агресором,

наполягаючи на тому, що національним інтересам США відповідає взаємне виснаження обох комбатантів. Але у зв'язку з поліпшенням відносин між Вашингтоном і Багдадом, викликаним спільним побоюванням домінування революційного ісламського радикалізму Ірану в регіональній міждержавній системі, відповідно зазнавала змін і позиція американських вчених, які дедалі більше схилились до визнання Іраку як держави, що поступово перетворюється з “радикальної” у “поміркувану” (Л.Мілрой, Б.Рубін, М.Вайоріст, Д.Сігал, Т.Мак-Нофер, Дж.Петерсон).

Концептуальне оформлення проіракська лінія адміністрації Дж.Буша, успадкована ним від Р.Рейгана, отримала у концепції “конструктивного залучення” Іраку до співробітництва з Заходом у політичній та економічній сферах. Однак прийняття цієї концепції співпало із закінченням ірано-іракської війни і використанням хімічної зброї іракською армією проти курдських сепаратистів, що викликало обурення багатьох політологів США. Ці вчені зазначали, що у зв'язку з подоланням іранської загрози системі регіональної безпеки не існує потреби в розширенні контактів з режимом С.Хусейна, оскільки іракський режим не зазнав суттєвої трансформації, залишившись “радикальним”, потенційно небезпечним для країн регіону та американських інтересів (Г.Сік, Р.Рамазані, Ф.Аджамі, Ш.Хантер). Проте до 1990 р. ця група аналітиків залишалася в меншості.

У третьому підрозділі - *“Зовнішньополітична позиція регіональних партнерів США”* – досліджується динаміка сприйняття політики країн РСАДПЗ політичною думкою США у 80-і рр.

Розмірковуючи про безпеку і стабільність у Перській затоці, американські аналітики часто не розмежовували поняття безпеки національних інтересів США в цьому регіоні і безпеки країн РСАДПЗ, інтереси яких ототожнювалися із західними. Внаслідок недостатнього усвідомлення специфіки регіону спроби реалізувати концепцію “стратегічного консенсусу” А.Хейга наштовхнулися на опір головного регіонального партнера, який до того ж мав бути одним з ключових елементів цього “консенсусу” – Саудівської Аравії. Американські дослідники не приділили належної уваги важливій політичній ініціативі королівства - “плану Фахда”, хоча такі спеціалісти-“близькосхідники”, як Дж.Твінам і Д.Лемб, вважали його реалізацію міцним підґрунтям для початку загального арабо-ізраїльського мирного процесу.

Протягом даного десятиріччя серед викликів політичній та економічній безпеці монархій затоки найнебезпечнішими були визнані ірано-іракська війна і падіння цін на нафту відповідно. Якщо активізація інтеграційних тенденцій між цими країнами, яка призвела до створення у 1981 р. Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) під впливом загострення ситуації в регіоні, не стала несподіванкою для американської політичної науки, то успішне подолання економічних труднощів суперечило прогнозам багатьох вчених США.

Фактичне визнання політологами США пріоритету національних інтересів над моральними принципами в дусі традицій “політичного реалізму” виявилось

у спробах сформувати прийнятний з точки зору ліберально-демократичної ідеології імідж Саудівської Аравії та еміратів затоки (У.Шивлі, Ч.Кеннеді, А.Блай, Дж.Білл, С.Лейден), хоча ключова відмінність між ними і так званими “радикальними” країнами полягала в тому, що їх політика відповідала інтересам США, оскільки була спрямована проти радянського впливу.

Третій розділ - “Трансформація концептуальних підходів політичної думки США щодо проблем регіону в ході регіональної кризи 1990-91 рр.” - присвячений огляду і аналізу американської політичної думки стосовно причин, підсумків і наслідків кувейтської кризи, дослідження її впливу на регіональну політику США і країн Перської затоки, а також її значення для формування нової глобальної системи міжнародних відносин.

У першому підрозділі - “Ідеологічний вимір кувейтської кризи” - зазначається, що на початку 90-х рр. сталася корінна трансформація поглядів західних політологів щодо політичних процесів у Перській затоці.

Офіційна позиція Вашингтона під час кризи була наслідком доктрини “нового світового порядку”, проголошуючи, що існуванню принципово нових засад міжнародного співіснування, які базуються на загальнолюдських ідеалах і цінностях, перешкоджає діяльність деяких держав (в даному випадку Іраку), які ставлять під загрозу формування нової глобальної системи міжнародних відносин. Дані положення домінували в американській політології, представники якої зробили вагомий внесок в теоретичне обґрунтування акцій США в умовах нового світопорядку, що формувався. Певну увагу дослідники США звернули і на ідеологічний базис іракської агресії, а також подальшу модифікацію ідеологічної платформи Багдада в нехарактерний для неї бік ісламізації.

У другому підрозділі - “Політичні причини та особливості кризи в Перській затоці” - аналізується висвітлення політичною наукою США мотивів агресивної поведінки іракського режиму і дії у відповідь з боку США.

Анексія Іраком Кувейту призвела до домінування ревізіоністських тенденцій в американській політичній думці щодо попередньої політики “конструктивного залучення”. Приводом для критики з боку дослідників (Л.Бермен, Б.Джентлсон, З.Карабелл, Дж.Кулі, П.Джайгот) став факт активної співпраці адміністрації Дж.Буша з потенційним агресором, що дало С.Хусейну підстави вважати, що окупація Кувейту не викличе заперечень. Однак стосовно політичної лінії, якою мають керуватися США в цьому конфлікті, серед американської політичної еліти виникли серйозні розбіжності.

Держсекретар США Дж.Бейкер, провідні представники демократичної партії в Конгресі Л.Хамільтон, С.Нанн, Д.Патрік, а також відомі політологи Дж.Болл, Р.Такер, З.Бжезінський, побоюючись тяжких наслідків військової операції для США, рекомендували не вдаватися до силової акції проти Іраку, вважаючи достатнім запобігання подальшій експансії Багдада. При цьому необхідно: а) зберігати санкції в повному обсязі і стежити за їх виконанням; б) продовжувати дипломатичний тиск на іракський уряд через ООН, ЛАД і інші міжнародні організації. Чимало впливових політологів, такі як Дж.Уїлл, П.Букенен, Р.Еванс,

Е.Латтвак, виступили з позицій ізоляціонізму, стверджуючи, що події в Перській затоці безпосередньо не торкаються інтересів самих США.

Однак перемогла точка зору прихильників “силового варіанта”, якого притримувалась більшість у президентській адміністрації, в тому числі сам Дж.Буш. Американська політична наука, що схвально ставилась до відкриття військових дій, може бути поділена на помірно-консервативний (політологи, які не вірили в ефективність санкцій і висловлювали побоювання щодо можливості США уникнути прямого зіткнення з Іраком без негативного впливу на їх міжнародний престиж - Г.Кіссінджер, М.Манделбаум) і правоконсервативний (які наполягали на активному збройному втручанні, що мало призвести до встановлення проамериканського режиму в Багдаді - А.Розентал, У.Сефайр, Ч.Краутхаммер) напрямки.

Потрібно зазначити, що на початковому етапі кувейтської кризи позиція США рішуче еволюціонувала у бік “політичного ідеалізму”. Однак на його завершальній стадії адміністрація Дж.Буша, зберігши ідеологічну завісу “moralpolitik”, повернулася на практиці до принципів “політичного реалізму”. Творчою комбінацією положень обох шкіл стала політика “болісного тиску”, в ідеологічному плані тісно пов’язана з доктриною “нового порядку”, яка передбачала збереження багатопланового тиску на Ірак з метою повалення правлячого режиму.

У третьому підрозділі - *“Стратегічні наслідки кувейтської кризи”* - виокремлено основні аспекти впливу кризи в Перській затоці на структуру регіональної і глобальної систем міжнародних відносин.

Американські аналітики оцінили нестандартність ідеологічного аспекту кризової ситуації в Перській затоці у порівнянні з більшістю криз у біполярній міжнародній системі “холодної війни”. Перемога над Іраком у свідомості політичних кіл стала відправною точкою нової ери в міжнародних відносинах, пов’язаної із затвердженням американських цінностей у світі (З.Бжезінський, Н.Кедді, П.Родмен, Дж.Буллок). Операція “Буря в пустелі” посилсила позиції прихильників активної зовнішньої політики, ставши своєрідним еталоном дій США, якому треба слідувати у разі виникнення аналогічної ситуації в майбутньому (М.Банді, У.Перрі, Дж.Кіркпатрік).

Але існували й інші точки зору. Н.Чомські, Р.Кларк та їхні нечисленні однодумці звинуватили адміністрацію Дж.Буша у навмисному провокуванні війни. Значного поширення набула думка про дисонанс між політикою Вашингтона під час кризи і після її завершення, який призвів до нівелювання колишніх здобутків (Л.Хамілтон, Б.Куніхольм, С.Телботт, У.Мейнс).

Події 1990-91 рр. зумовили сприйняття політичної ситуації в зоні затоки на все наступне десятиріччя, призвели не лише до переусвідомлення ролі Іраку на міжнародній арені, але і сприяли покращенню ставлення до Ірану з боку деяких представників політичної науки США (І.Караван, Р.Райт, Дж.Міллер, У.Квандт). Крім того, критичного аналізу зазнала схема поділу країн Близького Сходу на “помірковані” і “радикальні” (Х.Елітс, Е.Леш, С.Рід). Частина західних політологів (У.Хайленд, З.Бжезінський, Р.Райт) дійшли висновку, що сприятливі для США

наслідки війни як на регіональному, так і на глобальному рівні дозволили Вашингтону гальванізувати мирний процес між Ізраїлем і Палестиною.

Четвертий підрозділ - *“Країни РСАДПЗ і криза 1990-91 років”* – присвячений вивченню фактору аравійських монархій в умовах ескалації внутрішньорегіональної системної кризи.

На деякий час регіон Перської затоки став основним у глобальній системі міжнародних відносин, чого раніше ніколи не було. Але відносно ролі власне країн РСАДПЗ думки дослідників розділилися. А.Рубінштейн, М.Індік, Ф.Аджамі, П.Родмен, К.Мерфі вважали політику цих країн у ході кувейтської кризи досягненням, а його підсумки - зміцненням їх позицій на міжнародній арені. Проте цей погляд не викликає заперечень, лише якщо виходити з постулату, що аравійські монархії в принципі нездатні вирішувати свої проблеми самостійно. Дж.Ейкінс, Х.Елітс, Е.Леш, Р.Райт, Дж.Сміт, навпаки, констатували безпорадність монархій затоки і підрив їхнього авторитету в мусульманському світі. Загалом серед американських аналітиків зміцнилася тенденція розглядати держави РСАДПЗ як такі, що гостро потребують опіки США та їх союзників.

У четвертому розділі - *“Трансформація концептуального обґрунтування політичної стратегії США відносно країн Перської затоки в 1990-і роки”* - основну увагу приділено аналізу проблеми американо-іракського протистояння дослідниками США в період правління адміністрацій Б.Клінтона, впливу цього протистояння на глобальні і регіональні процеси.

У першому підрозділі - *“Подвійне стримання” в осмисленні американської політології* – досліджується еволюція питання концептуального оформлення політики США в Перській затоці в 90-і рр.

Основою американської політики в регіоні стала концепція “подвійного стримання”, затверджена після переходу президентських повноважень до Б.Клінтона. Вона передбачала комплекс економічних, політичних і в разі потреби військових заходів для нейтралізації негативного впливу на систему безпеки в регіоні локальних центрів сили, Іраку та Ірану. Концепція “подвійного стримання” критично переусвідомлює деякі вихідні пункти “доктрини Картера”, але спадкоємність базових положень обох концепцій дозволяє говорити, що вона є модифікацією своєї попередниці, ставши реакцією на політичні зміни умов функціонування регіональної системи міждержавних відносин.

Однак з часом виявилася недостатня ефективність політики “подвійного стримання” у вирішенні проблем регіону, передусім іракської. У зв'язку з цим ряд американських дослідників наполягали на ліквідації репресивних заходів “подвійного стримання”, оскільки санкції ООН, нездатні змінити багдадський режим, призвели до зубожіння іракського народу (А.Мазруї, Д.Хелідей, М.Клер, С.Хантінгтон). Представники іншого, більш численного напрямку, до якого належали З.Бжезінський, Б.Скаукрофт, Р.Мерфі, Г.Фуллер, З.Карабелл, з прагматичних позицій пропонували трансформувати “подвійне стримання” в “одинарне”, бо Іран, на їх думку, вже не є загрозою ні регіональній стабільності, ні інтересам США в регіоні. Обидва ці напрямки піддали критиці колишню думку,

що фактично вважала згубною політичну саморегуляцію в регіональних системах балансу сил для глобальної стабільності, натомість рекомендуючи виробляти таку політику, яка дозволить мінімізувати конфліктну взаємодію США з локальними центрами сили. Прихильники консервативних поглядів П.Родмен, А.Гарфінкл, Т.Фрідмен та ін. виступали за активізацію політики США в іракському питанні. Зміцненню позицій даної групи сприяла невдача Вашингтона у протистоянні з Іраком у 1997-98 рр., кульмінацією чого став політичний провал операції "Лиса в пустелі".

Однак значна частина американських дослідників, такі як Д.Олбрайт, Дж.Гедмін, Д.Баймен, К.Поллак та ін., зберігали лояльність курсу "подвійного стримання", вважаючи за необхідне залишити суть даної концепції незмінною при можливій модифікації засобів імплементації її принципів.

У другому підрозділі - *"Політика аравійських монархій: причини актуалізації проблеми"* - розглядається місце аравійського субрегіону в трансформованій регіональній системі в умовах політичної нестабільності.

Головним об'єктом дослідження з боку політичної науки США стала проблема внутрішньої стійкості держав РСАДПЗ за умов зростання державного боргу і бюджетного дефіциту як результат тривалого періоду падіння цін на нафту на світовому ринку енергоносіїв.

Країни РСАДПЗ в останнє десятиріччя ХХ ст. внаслідок економічних і політичних (іракські кризи другої половини 90-х рр.) ускладнень не грали активної ролі на міжнародній арені, що пояснює порівняно невелику увагу, яка приділялася американськими вченими аналізу їх політики на глобальному рівні. Разом з тим, дослідники США детально зупинялися на таких питаннях, як політична стабільність і гонка озброєнь в аравійському субрегіоні (М.Тетролт, І.Лессер, А.Хашим, А.Карп, Л.Хадар, П.Клаусон), роль РСАДПЗ в арабізо-ізраїльському врегулюванні (Р.Брукміллер, К.Накджавані, Р.Хаас).

Треба зазначити, що розгляд регіональних проблем кризь ідеологічну призму атлантичного лібералізму періодично призводив до значних прорахунків. Так, Г.Гоз, С.Дейвід, В.Заноян сильно перебільшували можливість краху економічної системи країн РСАДПЗ, яка має мало спільного з американською економічною моделлю.

У третьому підрозділі - *"Перська затока в системі міжнародних відносин в оцінках і прогнозах політичної думки США"* - висвітлюється оцінка американською політичною наукою місця даного регіону в постбіполярному глобальному устрою.

Події в районі Перської затоки стали прямим відображенням динаміки співвідношення сил на міжнародній арені. З середини 90-х рр. поступово стало виявлятися невдоволення великих держав домінуванням однієї наддержави. У зв'язку з цим у другій половині 90-х рр. спостерігається зростання інтересу американської політичної думки до ролі Росії в Перській затоці. Після політичної невдачі США під час іракських криз 1997-98 рр. Д.Кей, А.Гарфінкл, Р.Каган та інші консервативно налаштовані політологи реанімували тезу про зовнішню загрозу американським інтересам у регіоні, передусім з боку Росії.

Частина політологів США бачили в регіоні затоки іншу проблему, вважаючи його потенційним генератором нової ідеологічної загрози західному лібералізму – войовничого ісламського фундаменталізму. Однак найбільш імовірним носієм цієї ідеології більшість з них як і раніше називали Іран.

Пов'язування проблеми міжнародного тероризму з діяльністю “країн-ізгоїв” призвело до недооцінки сили мусульманських терористичних організацій. Незважаючи на попередження деяких дослідників (М.Аль-Рашид, С.Дейвіда) про поглиблення радикалізації небезпечних для США ісламських рухів у країнах РСАДПЗ, американська політологія пов'язувала активізацію екстремістів з внутрішніми проблемами аравійських монархій, в той час як одним з головних спонукальних мотивів терористів стала присутність військ США на території цих країн, а також жорстка лінія Сполучених Штатів в іракському питанні.

У “Висновках” узагальнено основні результати дослідження.

Аналіз регіональної політики США показує, що між офіційною лінією США й американською політичною наукою існував і існує тісний взаємозв'язок. Напрямок у розвитку політології задавав офіційний курс. Але він, у свою чергу, був точкою зору частини політологів на ту чи іншу проблему, що змінила як основа зовнішньої політики свою попередницю. Таким чином, Вашингтон мав альтернативні оцінки ситуації в регіоні, що дозволяло у разі необхідності коректувати свою політику. Рівень кореляції між ідеями, які висувалися представниками академічної науки, та їх практичною імплементацією в регіональному курсі США був досить високий.

Модифікація регіональної політики торкалася переважно відношень США та Іраку - свідчення того, що “іракський чинник” у даний період був найважливішим в регіональній системі. Динаміка еволюції політичної думки США щодо ролі Іраку в рамках регіональної системи Близького Сходу аналогічна етапам трансформації офіційних концепцій з даної проблеми. З деякою умовністю можна виділити такі періоди цієї еволюції: 1) 1980 - липень 1990 рр. - період переважання проіракських настроїв. 2) Серпень 1990 - 1991 рр. - різка трансформація сприйняття Іраку, який розглядається як головний противник США в регіоні. 3) 1992 – вересень 2001 рр. - домінування жорсткої антиіракської позиції при поступовому виробленні більш зваженого підходу до загальнорегіональних процесів.

Необхідно зазначити, що в процесі пошуку засобів забезпечення безпеки інтересів США в зоні Перської затоки американські політологи висували різноманітні схеми дій, які надалі були використані на практиці Вашингтоном в інших районах планети (у Сомалі, Боснії, Югославії, Афганістані тощо).

Стосовно аравійських монархій еволюція політичної думки США була незначною. При її ретельному аналізі помітна оцінка країн РСАДПЗ більше як об'єктів, ніж суб'єктів у системі міжнародних відносин. У більшості випадків американські дослідники фактично ототожнювали інтереси США і монархій Перської затоки. Подібне ототожнення справедливе тільки при оцінці стратегічного напрямку зовнішньої політики даних держав. У тактичному плані між ними спостерігалися значні розбіжності.

Твердження аналітиків США про необхідність економічної лібералізації країн РСАДПЗ за західним зразком викликає певні сумніви. Традиційний економічний уклад не повинен зазнавати різкої трансформації, оскільки для даного регіону він становить ефективну на цьому історичному етапі модель. Однак використання американською політологією терміна “аравійці”, яким позначається корінне населення цих країн як окрема етнополітична спільність, враховуючи сучасні тенденції розвитку, що дозволяють констатувати наявність окремого субрегіону “РСАДПЗ” у регіональній системі, є виправданим і в довгостроковій перспективі.

Більшість американських політологів вважали, що загалом офіційний Вашингтон правильно розумів справжні національні інтереси США у районі Перської затоки, і якщо його політика і не завжди відповідала їм, то, принаймні, прагнула відповідати. Значно менше аналітиків, які вважали, що здобуті тактичні перемоги зазвичай не відповідають стратегічній меті - зміцненню позицій США. Навпаки, усвідомлення цієї мети в категоріях збільшення військової присутності, поширення американських цінностей, створення залежних режимів змушує місцеве населення ставитися до політики Вашингтона з недовірою, якщо не з ворожістю. США треба визнати можливість і навіть необхідність політичних, соціально-економічних, культурних розбіжностей між ними і державами Перської затоки.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. Гребцов В.В. Криза “подвійного стримання”: американська політична думка про політику США в Перській затоці (кінець 90-х рр. XX ст.) // Дослідження світової політики: 36. наук. пр. - К.: Знання України, 2001. - Вип. 18. - С. 92-99.
2. Гребцов В.В. Эволюция американских политологических концепций по проблеме безопасности региона Персидского залива (80-90-е гг.) // Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. - Одеса: Юридична література, 2001. - Вип. 10-11. - С. 259-262.
3. Гребцов В.В. Правові аспекти операції “Буря в пустелі”: оцінки політологів США // Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. - Одеса: Юридична література, 2002. - Вип. 13-14. - С. 923-928.
4. Гребцов В.В. Роль СССР и России в решении иракской проблемы в 90-е гг.: оценки американской политологии // Социальные науки: история, теория, методология: Сб. науч. ст. - М.: Издательство Московского педагогического университета, 2002. - Вып. 5. - С. 144-149.
5. Гребцов В. Ставлення країн РСАДПЗ до іракської проблеми (1990-ті рр.) // 3-ті сходознавчі читання А.Кримського. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження академіка Омеляна Пріцака. - К., 1999. - С. 59-61.
6. Гребцов В.В. Причини та наслідки операції “Лис пустелі”: оцінки американських, російських і українських політологів // Україна - країни Сходу в ХХІ столітті: діалог мов, культур, цивілізацій. Матеріали 3 Всеукраїнської науково-практичної конференції. - К.: Фенікс, 2002. - С. 43-48.

АНОТАЦІЯ

Гребцов В.В. Концептуальне забезпечення політики США щодо арабських країн Перської затоки (1980-2001 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2003.

У дослідженні на основі вивчення праць представників американської політичної науки комплексно проаналізовано різні аспекти політики США стосовно арабського субрегіону регіону Перської затоки. Систематизовано основні напрямки політичної думки США щодо регіонального курсу американських адміністрацій у період, що досліджується. Визначено ступінь впливу наукових розробок американської політології на еволюцію концептуального оформлення політичної лінії Вашингтона в даному регіоні. Автор виявляє вплив чинника політичної та військової присутності США на структурно-функціональний стан регіональної системи міжнародних відносин, розглядає їх роль у найзначніших кризових ситуаціях у регіоні. У дисертації аналізується трансформація американської політики з іракського питання, а також політичні зв'язки США і країн РСАДПЗ.

Ключові слова: зовнішньополітична концепція, регіональна система безпеки, баланс сил, іракська проблема, американська політологія, доктрина.

SUMMARY

Grebtsov V.V. Conceptual Background of the US Policy toward the Arab States of the Persian Gulf (1980-2001). – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of Candidate in Politic sciences on specialization 23.00.04 – Political problems of the international systems and global development. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2003.

The dissertation provides the complex analysis of different aspects of the US policy towards the Arab sub-region of the Persian Gulf region, which is based on the studying of American political science works. The thesis frames the main trends of the US political thought concerning the White House administrations regional course (1980 – 2001). The present paper investigates to which extent academic research affects the conceptual evolution of the US political line in the Gulf zone. The author examines the influence of the American political and military presence on the structural and functional condition of the regional system of international relations. The US role in the most important conflict situations in that region is analyzed as well as the transformation of the American position in regard to the Iraq problem and connections between the USA and the GCC countries.

Key words: foreign policy concept, regional security system, balance of power, Iraq problem, American political science, doctrine.

АННОТАЦИЯ

Гребцов В.В. Концептуальное обеспечение политики США в отношении арабских стран Персидского залива (1980-2001 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2003.

В исследовании на основе изучения трудов представителей американской политической науки комплексно проанализированы различные аспекты политики США в регионе Персидского залива, прежде всего в отношении его арабского субрегиона. Систематизированы основные направления политической мысли США относительно регионального курса американских администраций в исследуемый период, дана объемная авторская характеристика этих направлений. Определена степень влияния научных разработок американской политологии на эволюцию концептуального оформления внешнеполитической линии Вашингтона в данном регионе. Автор выявляет влияние фактора американского политического и военного присутствия на структурно-функциональное состояние региональной системы межгосударственных отношений, рассматривает роль США в наиболее значительных кризисных ситуациях в регионе (ирано-иракском конфликте 1980-88 гг., кувейтском кризисе 1990-91 гг., иракских кризисах 1997-98 гг.). В соответствии с нелинейным подходом к изучению социальных систем, оценка и анализ динамики политических процессов на уровне региональной системы Персидского залива производится в тесной связи с анализом состояния более сложных систем международных отношений, ближневосточной и глобальной.

Диссертация содержит анализ основных составляющих и общей направленности главных официальных внешнеполитических инициатив США, которые предопределяли уровень и характер американского присутствия в зоне Персидского залива, особенности политики в отношении арабских стран региона (“доктрина Картера”, концепция “конструктивного вовлечения”, концепция “двойного сдерживания”). Выявлены мотивы поэтапной модификации фундаментальных положений данных концепций, прослежен процесс формирования альтернативных подходов к проблемам региона в работах представителей американской политической науки. Кроме того, дан анализ положений арабской политологии по некоторым наиболее важным региональным проблемам.

В диссертационной работе подробно исследуется трансформация американской политики по иракскому вопросу. Отношения с Иракской Республикой на протяжении всего рассматриваемого периода являлись для США одним из приоритетных направлений при формировании общей направленности их политического курса в зоне залива, пройдя сложную эволюцию и становясь предметом острой дискуссии. Неоднозначность восприятия иракской проблемы

четко прослеживается при анализе трудов американских политологов, представителей различных научных школ и идеологических направлений.

В концептуальных разработках политической мысли США, связанных с поиском оптимальной модели системы безопасности региона Персидского залива, нашли широкое отражение интеграционные тенденции аравийских монархий, в частности создание Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива (ССАГПЗ). В юридическом оформлении союзнических отношений этих стран ученые и политики США усматривали перспективу появления третьего полюса в региональной системе баланса сил, адекватного по своим военно-политическим возможностям двум другим – Ирану и Ираку. Согласно такому мнению, функционально ССАГПЗ должен способствовать формированию устойчивой структуры данной системы, обеспечению внутренней безопасности в рамках аравийского субрегиона силами самих монархий ССАГПЗ и, кроме того, быть одним из инструментов расширения влияния его стран-членов, а опосредованно и США, в арабском мире.

Существенное внимание в работе уделяется анализу “нефтяного фактора” в определении внутрорегиональной стабильности, а также роли и места арабских стран Персидского залива на международной арене.

Ключевые слова: внешнеполитическая концепция, региональная система безопасности, баланс сил, иракская проблема, американская политология, доктрина.